

AZ ÉSZAKI-SZAMOJÉD ADVERBIUMOKRÓL

WAGNER-NAGY BEÁTA BOGLÁRKA

0. A szamojédisztikában az utóbbi időben nem tartozik a kedvelt kutatási témák közé a szófajtan. Korábban ezzel a kérdéskörrel több munka is foglalkozott, de ezek általában a nomen-verbumok témakörét érintették. Abban megegyezik a kutatók véleménye, hogy a verbum és nomen kategóriájának kialakulása a proto-uráli korra vezethető vissza, míg a többi szófaji kategória végleges kialakulása későbbre tehető. Dolgozatomban egy harmadlagos szófaj, a határozószó (adverbium) sajátosságait kívánom megvizsgálni az északi-szamojéd nyelvekben.

Mielőtt a nyelvi adatokat szemügyre venném, szükségesnek tartom a határozószó szófajtani meghatározásának az áttekintését. A modernebb szakirodalom (D. Máta 1990–1991; Glück 1993; Kenesei 2000; Pete 2000) a szófajtani besorolást alapvetően két szempont figyelembevételével ismerteti: morfológiai és szintaktikai. A korábban nagyon hangsúlyos jelentéstani szempontokat egyes szerzők (pl. Kenesei 2000) elhagyják. Álláspontom szerint a jelentéstani szempontok nem hanyagolhatók el teljesen, de a szófaj meghatározásánál valóban inkább szintaktikai és morfológiai sajátosságok játszanak fontos szerepet, míg a jelentést leginkább az alcsoportok felállításánál lehet figyelembe venni.

Először vizsgáljuk meg milyen szintaktikai tulajdonságokkal rendelkeznek az adverbiumok! A szófaj elnevezése (adverbium 'igével álló') is utal arra, hogy a határozószó nem önmagában áll, hanem más elemekkel alárendelő szerkezetet alkotva jelenik meg a mondatban. Leggyakrabban ige mellett helyezkedik el, de szinte minden szófaj bővítményeként megjelenhet.¹ Fontos kiemelni, hogy a határozószó ellentétben a névutóval, függőségi viszonyban csak azzal a szóval áll, melynek alá van rendelve. A határozószók bővítményt is vehetnek fel, ennek köre azonban igen korlátozott. Bővítményként leginkább csak egy másik határozószó állhat, jelző például soha. Jellemző tulajdonsága még a határozószónak, hogy régensként is állhatnak, azaz lehet vonatuk.² A vizsgálandó szintaktikai tulajdonságok közé tartozik a mondatrészi funkció

¹ Ige mellett: magy. *gyorsan megy*, ném. *sie besucht uns oft*, or. *сильно дуем*;

Melléknév mellett: magy. *nagyon piros*, ném. *sehr attraktiv*, or. *вызывающе дерзкий*;

Határozószó mellett: magy. *nagyon lassan*, ném. *sehr oft*, or. *очень быстро*;

Főnév mellett: magy. *majdnem remekmű*, ném. *die Vorstellung gestern*, or. *кофе по-турецки*;

Számnév mellett: magy. *majdnem száz*, ném. *fast hundert*, or. *почти сто*;

Névmás mellett: magy. *mindig ilyen*, or. *всегда такой*;

² Amennyiben így értelmezzük a határozószókat, akkor ebbe az osztályba kell sorolnunk a névutókat is, mint ahogy Kenesei (2000: 106) is ezt teszi. Ez a besorolás azonban nem problémamentes. Jelen dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy ezt a problémakört részletesebben megvilágítsam.

is. Az, hogy a határozószó milyen mondatrész lehet, nyelvspecifikus. Míg az uráli nyelvekben a határozószó állítmányként nem szerepelhet, addig az oroszban és a németben igen. Mindenesetre az univerzális tulajdonsága a határozószónak, hogy a mondatban határozói (adverbial) szerepben áll, mégpedig úgy, hogy a funkció betöltéséhez – ellentétben pl. a főnévvel – nincs szükség esetragok felvételére.

A másik fontos szempont a szófaji besorolás meghatározásánál az adott szó morfológiai tulajdonságának vizsgálata. Glück a határozószókat (2000: 11, 453) mint ragozhatatlan szófajt az előjárószókkal és a kötőszókkal együtt a partikula kategóriájába sorolja.³ Ugyan találhatunk az egyes határozószókon ragokat, melyek már átestek a ragszilárdulás folyamatán, azonban az ebbe a szófaji kategóriába tartozó szavak – a névszókkal ellentétben – nem láthatók el újabb esetragokkal. Meg kell még említenünk, hogy a határozószók bizonyos nyelvekben elláthatók fokjellel (pl. *távolabb*), az északi-szamojéd nyelvekben azonban erre a jelenségre nem találhatunk példát.

Jelentéstanilag a határozószó igen közel áll a melléknév kategóriájához, amennyiben a határozószó az alapszóval kifejezett jelenség (történes, létezés vagy cselekvés) valamilyen körülményét nevezi meg. A határozószó és a melléknév pontos elhatárolásával e dolgozat keretei között nem foglalkozom, hiszen a morfológiai és a szintaktikai sajátosságok alapján megnyugtatóan szétválasztható a két kategória. (Erről a problémakörrel részletesebben lásd Bhat írását (1994: 67–89)).

A határozószók fentebb bemutatott tulajdonságait D. Mátai a következő definícióban foglalta össze: „Unter Adverb sind – begrenzt suffigierbare – suffigiertere oder unsuffigiertere (manchmal mit grammatischen Zeichen versehene) Nomina, Pronomina, Partizipien bzw. Verbindung von Nomina, Pronomina und anderen freien Morphemen zu verstehen, die sich lexikalisiert haben (d. h. ihr morphologischer Aufbau ist mehr oder weniger unanalysierbar, oder ihre Bedeutung hat sich integriert) und in dieser Form, ohne ein weiteres Relationselement anzunehmen, als Adverbiale im Satz erscheinen kann.” (1990–1991: 413). A szamojéd határozószók vizsgálatakor a fentebb megadott meghatározást veszem figyelembe.

1. A határozószókat többféleképpen szokás csoportosítani. A leggyakoribb kategorizálás a szintaktikai alapú, azaz milyen határozói körülményt fejez ki az adott szó. Eszerint a következő csoportokkal kell számolni: helyhatározók, időhatározók, módhatározók, körülményhatározók stb. A legobjektívebb csoportosítási lehetőség azonban morfológiai alapú. Ebben az esetben a következő szempontokat lehet figyelembe venni:

- 1) Az alapszó szófaja alapján beszélhetünk névmási vagy névszói eredetű határozószóról. A szamojéd nyelvekben számolnunk kell a névutóból kialakult határozószókkal is.
- 2) A szó morfológiai felépítettsége alapján megkülönböztethetünk primer, képzett⁴ és összetett határozószókat.

³ Glück szempontjait figyelembe véve ugyanide sorolható a névutó is.

⁴ Az uráli nyelvek esetében ide sorolhatjuk azokat a határozószavakat is, melyek megszilárdult ragokat tartalmaznak.

E dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy az északi-szamojéd nyelvek határozószóit az összes lehetséges szempont szerint megvizsgáljam, ezért az alábbiakban leginkább csak a morfológiai tulajdonságokra fogok koncentrálni.

3. Az uráli nyelvek adverbiumai általában többféle eredetre vezethetők vissza. A legsibbek névmási tövűek, melyeken helyjelölő esetragok nyomaira bukkanhatunk. Ilyen határozószókat szép számmal találhatunk a szamojéd nyelvekben is. Az alábbiakban csak néhány példát hozok a névmási eredetű határozószókra, ezek morfológiai felépítését később tárgyalom.

PS *tā(-) 'ez' (SW: 144): nyT *тамбир* 'annyi'; eny *tōne* 'még'

PS *tā(-) 'ez' (SW: 152): nyT *те"ня* 'ekkor'; eny *tiada* 'éppen most'

PS *ku- 'mi, melyik' (SW: 75): nyT *ханяна* 'hol'; ng *kuñidə* 'honnan'

A másik csoportba a névutói eredetű határozószókat sorolhatjuk. Megfigyelhetjük, hogy ebben az esetben a határozószón, csakúgy mint a névutón szintén esetragok nyomaira bukkanhatunk. A névutót a határozószótól nem túlságosan nehéz megkülönböztetni. A névutó alaptagja mindig jelölt⁵, általában birtokos esetben áll. Az alábbiakban egy nganaszan példán szemléltetem a határozószó és a névutó kapcsolatát:

névutó: *bəndu* 'föle' / *bəntunu* [Lok] 'fölett' / *bontumənu* [Prol] 'fölett'

határozószó: *bəndua* [Lat] 'felfelé' / *bəntunu* [Lok] 'fent' / *bəntuðə* [Abl] 'fentről' / *bəntumənu* [Prol] 'fenti hely mentén'

Hasonló jelenséggel a másik két északi-szamojéd nyelvben is találkozhatunk. Sok esetben igen nehéz megkülönböztetni a névutókat és a határozószókat, mivel alakilag teljesen meg is egyezhetnek. Egy tulajdonságban azonban feltétlenül különböznek: a névutók felvehetnek birtokos személyragokat, míg a határozószók nem. A birtokos személyragos alak nem határozószóként, hanem a személyes névmás és a névutó kapcsolataként jelenik meg, ahol a névmás akár el is hagyható. Nem áll módomban bemutatni jelen dolgozat keretei között részletesebben az ilyen típusú névutó és határozószó párokat, de ezek további vizsgálatát minden tekintetben fontosnak tartom.

Az előző két csoportnál sokkal újabb keletű, de korántsem ritka a főnévi eredetű határozószó. Ebben az esetben a határozószón szintén esetrag nyomaira bukkanhatunk. Az alábbiakban csak néhány olyan példát mutatok be, ahol összamojéd eredetre vezethető vissza az alapszó. Természetesen ennél jóval több névszói eredetű határozószó fordul elő a leánynyelvekben. Vannak olyan esetek is, amikor eltérő a fejlődés a nyelvek között, azaz nem minden esetben azonos eredetre vezethetők vissza a határozószók. A nganaszanban pl. létezik a *hát* szóra visszavezethető határozószó (PS *mākā 'Rücken' SW:85), de ezt az enyecben és a nyenyecben nem sikerült adatolni: *məki"ia* 'hátra', *məkini* 'hátral', *məkiðə* 'hátralról', *məkimənu* 'hátsó hely mentén' (*məku* 'hát').

⁵ A nyenyecben találhatunk néhány példát arra, amikor jelöletlen az alaptag pl. *jā'le jāmban* 'naphosszat' (Hajdú 1989: 57).

PS **jer* ‘Mitte’ (SW:43):

enyec *jode*, *jore* N ‘közepe valaminek’ / *jode*’ A [Lat] ‘középre’ / *jodene* [Lok] ‘középen’ / *jode’one* [Prol] ‘valaminek a közepe mentén’
 nganaszan *d’er* N ‘közepe valaminek’ / *d’erə* A [Lat] ‘középre’ / *d’ernj* [Lok] ‘középen’ / *d’erkatə* [Abl] ‘középről’ / *d’ermənj* [Prol] ‘valaminek a közepe mentén’

PS **ñerə* ‘das Vordere’ (Helimski 1997: 255):

nyenyec *nerňja*’ [Lat] ‘előre’ / *nerňjana* [Lok] ‘elől’ / *nerňjad* [Abl] ‘előről’ / *nerňjma* [Prol] ‘elől (valami mentén)’
 enyec *oro*’ [Lat] ‘előre’ / *oro’one* [Prol] ‘elől (valami mentén)’
 ngan. *ñera”a* [Lat] ‘előre’ / *ñerenj* [Lok] ‘elől’ / *ñerədə* [Abl] ‘előről’ / *ñerəmənj* [Prol] ‘elől’

PS **puə* ‘das Hintere, hinten, hinter’ (Helimski 1997: 250):

nyeny *puuna* [Lok] ‘hátral’ / *puud* [Abl] ‘hátralról’ / *puumna* [Prol] ‘hátral’
 enyec *pon* [Lat] ‘hátra’
 ngan. *hu”ua* [Lat] ‘hátra’ / *huonu* [Lok] ‘hátral’ / *huodə* [Abl] ‘hátralról’ / *huomənu* [Prol] ‘valaminek a hátsó része mentén’

4.1. Az alábbiakban a határozószók morfológiai felépítettségét vizsgálom függetlenül attól, hogy milyen eredetűek. Mint fentebb már említettem léteznek ún. primer határozószók, amelyekben sem képző, sem pedig esetrag nyoma nem lelhető fel. Az ilyen adverbiumok azonban csak igen ritkán fordulnak elő az északi-szamojéd nyelvekben. A következő néhány példa szemlélteti ezeket:

ng *litü* ‘későn’, *talu* ‘tegnap’, *kaŋkə* ‘már’
 eny: *tɛ* ‘tegnap’, *ed* ‘úgy’
 nyeny. *məpu* ‘egyszerűen’

Mint a példák mutatják a primer adverbiumok általában csak a mód- és időhatározók között jelentkeznek. Ez nem véletlen, hiszen a helyhatározószók szinte minden esetben őrzik a helyjelölő esetragok maradványait.

4.2. Az alábbiakban a szuffixommal ellátott határozószókat mutatom be. Ezek legnagyobb része ragozott alak, amely ebben a formájában lexikalizálódott szó. A határozói esetragok az egyes nyelvekben nem mindig esnek egybe a ma használt esetragokkal. Ennek oka az, hogy a határozószókon a proto-uráli kori esetragok nyomait fedezhetjük fel, míg a leánynyelvekben – különösen igaz ez a nganaszra – az esetragok továbbfejlődtek, koaffixumokkal bővíülhettek. Az alábbi táblázatokban bemutatok két határozószót, a megadott alakok etimológiailag nem minden esetben hozhatók összefüggésbe.

	nyenyec	enyec	nganaszan
ide	t'ukon'	ɛw	əmə
itt (Lok)	t'uko(xo)na	ekohone	əmɲi
itt (Prol)	t'ukowna	eko'one	əmənɲi
innen	t'uko(xo)d	ekohodo / ekkoð	əmkətə

	nyenyec	enyec	nganaszan
oda	taña'	t'ikkedo	taba''a
ott (Lok)	tañana	tɲon, tonɲ, inone	tamnu
ott(Prol)	tañamna	t'iko'ne, ino'one	tamənu
onnan	tañad	inoro	tamkətə

A fenti két táblázat jól szemlélteti, hogy a határozószókon esetragokat találhatunk. Az alábbiakban megadom a leánynyelvek, valamint a proto-szamojéd esetrendszer vonatkozó részeit.

	nyenyec	enyec	nganaszan	PS
Lat	-n'/'-t'	-d	-ntə	*-ntə
Lok	-xVna	-hVn	-ntənu	*-kəna, *-kəne
Prol	-wna	-on	-mənu	*-məna, *-məne
Abl	-xVd	-hVð	-kətə	*-kətə

Ha a táblázatokat összevetjük, azonnal feltűnik, hogy a határozószókon nem mindig a megfelelő protoszamojéd esetragok jelentkeznek. Különösen szembetűnő ez a latívusz esetében, ez azzal magyarázható, hogy a PS *-ntə rag helyett egy speciális határozószói esetrag jelentkezik, amelyet Helimski *ŋ alakban rekonstruált (Helimski 1997: 149). A lokatívusz esetében sem a teljes ragot találhatjuk, hanem egy rövidebb – és egyben ősi – PS *-na/-ne alakban rekonstruálható formát vesz fel a határozószó.⁶ A prolatívusz esetében az esetrag és a határozói prolatívuszrag megegyezik. Az ablatívusznál ingadozást figyelhetünk meg. Egyes esetekben az ősi esetrag, máskor viszont ennek egy rövidebb PS *tə alakban rekonstruálható alakja figyelhető meg. Különösen igaz ez a nganaszanra, a fent bemutatott két névmási eredetű szón a proto-szamojéd esetragok figyelhetők meg, míg az alábbi példák a rövidebb (és ősi) határozószói rag jelentkezését szemléltetik: *bəntiðə* 'kintről', *təniðə* 'onnan', *ɲiləəðə* 'lentől' stb. Azt is megfigyelhetjük, hogy az újabb keletkezésű határozószók a nganaszanban már nem az ősi határozószói esetragokat veszik fel, hanem a névszójakat: *kuntəga''aða* 'messzire',⁷ *kuntəga''atənu* 'messze', *kuntəga''amənu* 'messze (Prol)', *kuntəga''agətə* 'messziről'.

A példák azt is szemléltetik, hogy a határozóragok felhasználásával a határozószók képesek kifejezni az irányhármasságot (-négyességet). A mondatbeli használatot az alábbi néhány kifejezés szemlélteti:

⁶ Az esetragok rekonstruálásáról lásd Mikola (1988) nyelvtörténeti összefoglalóját.

⁷ Ebben az esetben az igen gyakran használatos *d'a* latívuszi névutó lexikalizálódott a főnévvel határozószóként.

- nyenyec: *ɲaxat towi* "ńeneća"
'a messziről jött emberek'
 enyec: *ečehi* 'kudahan kañihi'.
'A két gyerek messzire futott.' (Tereščenko 1973: 275)
 ngan.: *tati ɲəna* "sa kuntəgugətə tu"o.
'Ez az ember messziről jött.'

Az esetragokat nemcsak a helyhatározószókon figyelhetjük meg, hanem a legkülönfélébb adverbiumokon fordulhatnak elő. Az esetragok felhasználása leánynyelvenként eltérő, ez a jelenség pedig arra enged következtetni, hogy a határozószók lexikalizálódása a nyelvek önálló életében mehetett végbe. Az alábbiakban esetragonként mutatom be, hogy milyen adverbiumok fordulnak elő ezek felhasználásával. A példákon jól megfigyelhető, hogy a helyhatározószók és az időhatározószók között különösen szoros a kapcsolat. Sok esetben ugyanaz a forma utal a szövegösszefüggéstől függően egyszer a helyre, máskor pedig az időre.

Az egyes szám esetragjai közül a nominatívuszi, az akkuzatívuszi és a genitívuszi rag határozószókon nem fordulnak elő. A latívuszi alakot az északi-szamojéd nyelvek közül egyedül a nganaszan használja fel határozószók képzésére, de itt is csak kevés példát sikerült találnom: *hüətə* 'mindig', *mərə* 'hamarosan'. Megfigyelhető, hogy a *mindig* szóban a ma használatos latívuszrag, míg a *hamarosan* szón a határozói rag jelentkezik.

A lokatívusz különösen gyakran jelentkezik időhatározói kifejezéseken: nyenyec *теняна* 'tegnap', *хуняна* 'holnap', nganaszan *huonu* 'asztán', *nokunu* 'hamarosan', *təñi* 'akkor' stb. Az enyecben ilyen típusú képzésre nem találunk példát, ennek az lehet az oka, hogy a megfelelő határozószókat az enyec egy külön szócska segítségével hozza létre. Erről később lesz szó.

Az egyes szám ablatívuszt csak a nganaszan használja fel, mégpedig időhatározószóként. Ez arra enged következtetni, hogy ezek az időhatározószók is tulajdonképpeni helyhatározók, melyek időhatározóként is használhatók: *ńerədə* 'kezdettől fogva', *təbadə* 'azóta' stb.

A prolatívuszrag felhasználása széleskörű, segítségével leginkább melléknevekből képezhető módhatározószó: nyenyec *ториковна* 'ritkán', *вевавна* 'rosszul', *сававна* 'jól'; nganaszan *hel'idəmənji* 'egyenletesen', *nəñhəmənji* 'rosszul', *ərəkərəməñji* 'szépen'.

A többes számú esetragok közül igen gyakran használatos a genitívusz. Ez a végződés mind a három északi-szamojéd nyelvben szerepel a határozószókon. Ezt Hajdú a nyenyec kapcsán már adverbiumképzőnek minősíti (Hajdú 1989: 55), ugyanez kijelenthető a nganaszánról és az enyecről is. Példák: nyenyec *ху* 'reggel', *тарем* 'így', *тудноу* 'egyenesen', *тлуу* 'állandóan', *яле* 'nappal', *нара* 'tavasszal'; enyec *теда* 'most', *purđi* 'vissza', *ɲul* 'teljesen'; nganaszan *ɲonəj* 'megint' *ńaagəj* 'jól', *lakə'ar'aj* 'hirtelen', *kaniməli* 'korán' stb.

A többes számú esetek közül a latívusz egyedül a nganaszánban jelentkezik, itt is csak egyetlen esetben, mégpedig a *mindig* jelentésű határozószó *hüəti* variánsán.

A lokatívusz szintén nemigen használatos. Egyedül a nyenyecben találhatunk példákat többes számú lokatívusz segítségével megalkotott határozószóakra: *ялаха"на* 'napponta', *пиху"на* 'éjjelente'. Érdekes módon a distributív-temporalisi határozószókat a nganaszan nem a lokatívusz, hanem a prolatívusz segítségével hozza létre: *тапу"мәну* 'nyaranta', *сiра"мәну* 'telente' stb.

Az időhatározószók összevetése jól bizonyítja, hogy ezek a szavak az önálló fejlődés idején lexikalizálódnak, hiszen ugyanazt a jelentést a protoszamojédból kialakult leánynyelvek teljesen eltérő módon fejezik ki. Erre hozok példát a következő táblázatban.

	nyenyec	enyec	nganaszan
tegnap	<i>тепана</i> [Lok]	<i>т'ејо д'ере"</i> / <i>т'е</i>	<i>талу</i>
télen	<i>сiра'</i> [SgGen]	<i>сiраноју</i> [összetétel]	<i>сiрүд'а</i> [névutó]
napponta	<i>ја'а"хана</i> [PILOk]	–	<i>д'ала"мәну</i> [PIProl]

Hasonló eltérés mutatkozik a számhatározók képzésekor is. A nganaszan ebben az esetben szintén a többes számú prolatívuszt használja, míg a nyenyec egy önálló *-lad'* alakú képzőt alkalmaz (Hajdú 1989: 55). Példák: nganaszan *пу"оду"мәну* 'egyesével', *četi"мәни* 'négyesével' stb; nyenyec *пoпojлад'* 'egyesével', *си"iwlad'* 'hetesével' stb.

A határozószók nemcsak esetragokkal képezhetők, hanem valódi képzőket is felvehetnek. Erre láttunk már példát a nyenyec esetén. Transzlatívuszi mód- és állapot-határozószókon előforduló képző a nyenyecben a *-нәе* pl. *ве'некопәе* 'kutyává' (Hajdú 1989: 55). A nganaszan ezt a jelentést nem képzővel, hanem egy analitikus szerkezettel fejezi ki (*конјд'и* 'menni' ragozott alakja + főnév). A formatívuszi jelentést a nyenyec szintén külön végződéssel fejezi ki. A nyenyec a *-darew'*, *-drew'* / *-tarew'*, *-trew'* képzőket használja: *сaxарда'rew'* 'cukorként', *тодaбčанд'rew'* 'máglyaként' stb.

4.3. Eddig nem esett szó azokról a határozószókról, amelyek összetétel útján jöttek létre. Ide sorolom azokat az alakulatokat is, amelyek névutós szerkezetből alakultak határozószóvá. Ez a szóalkotási mód nemigen terjedt el az északi-szamojéd nyelvek körében, de ennek ellenére találhatunk néhány példát.

Névutós lexikalizálódott határozószót leginkább a nganaszanban találhatunk. Különösen gyakran használatos a *d'a* egyébként latívuszi névutó időhatározói kifejezésekben: *дaлјдa* 'nappal', *тәпәдa* 'nyáron', *сiрүдa* 'télen', *hiinda* 'éjjel' stb. A következő mondat szemlélteti a *télen* határozószó használatát:

сiрүдa д'ануру" нiни л'итү катәгimәтәту.

'Télen északon későn világosodik.' (Tereščenko 1979:289)

Gyakoribb megoldás az északi-szamojédban a szóösszetétel. Az ilyen típusú határozószók szintén az időhatározók között fordulnak elő. Rendszerint egy névmás és egy főnév összetételével találkozhatunk. Mindhárom nyelvben ezt a megoldást találhatjuk a *ma* kifejezés használatakor. A példákon megfigyelhetjük, hogy az *ez/az* mutató névmás, valamint a *nap* jelentésű szó kapcsolódik egymáshoz. Ezeket a határozószókat,

függetlenül attól, hogy a szövegekben esetlegesen külön írva fordulnak elő, szóösszetételnek tekinthetjük. Példák: nyenyec *tuku jale* 'ma', enyec *ekke d'ere* 'ma', *t'ejo d'ere* 'tegnap'; nganaszan *əmə d'alj* 'ma', *əmə hūə* 'idén' stb.

Az enyecben az időhatározószókon igen gyakran jelentkezik a *noju* szócska, ami estlegesen azonos lehet az *irányába* jelentésű szóval: *širanoju* 'télien', *tonoju* 'nyáron' *naranoju* 'tavasszal', *kodadnoju* 'kora este', *peušomnoju* 'későn' stb.

4.4. Elszórtan találkozhatunk más típusú képzésekkel is a határozószókon. A nganaszban a *reggel* jelentésű szó pl. a *megvirradni* ige határozói igenevéből lexikalizálódott: *küdiahū* 'reggel'. Ez azonban nem foglalható rendszerbe, ugyanolyan egyedi példa csupán, mint a latívszragos *hūətə* 'mindig'.

Megfigyelhető az északi-szamojéd nyelvekben, hogy a tagadó vagy negatív értelmű határozószókat igen gyakran fosztóképzős névszókból képezik: nyenyec *muunsi* 'némán' (*muu* 'hang'), *ŋinaši* 'ij nélkül' (*ŋin* 'ij'); nganaszan *kəntəgaj* 'szán nélkül' (*kəntə* 'szán'), *basagaj* 'pénz nélkül' (*basa* 'vas, pénz') stb.

5. A határozószókról az északi-szamojéd nyelveket tárgyaló művekben igen kevés szó esett, a szerzők megelegednek az e szófajba sorolt elemek pusztá felsorolásával, nagy általánosságban való tárgyalásával. Éppen ezért tartottam fontosnak, hogy ezeket a szavakat közelebbről is megvizsgáljam. Dolgozatom nem adhatott mindenre kiterjedő áttekintést sem leíró, sem pedig történeti szempontból. A határozószók eredetének tisztázása további alapos kutatásokat igényel.

IRODALOM

- Bhat, D. N. S. 1994: *The Adjectival Category*. Amsterdam, Benjamins.
- Glück, Helmut (szerk.) 1993: *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart – Weimar, J. B. Metzler.
- Hajdú Péter 1989: *Chrestomathia Samoiedica*. Budapest, Tankönyvkiadó (harmadik kiadás).
- Helimski, Eugen 1997: *Die matorische Sprache = Studia Uralo-Altaica* 41. Szeged.
- SW: Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz = Castreniumin toimitteita* 17. Helsinki.
- Janurik Tamás 1978–1979: A szölkup névutók, igekötők és valódi határozószók morfológiai típusainak áttekintése. *Néprajz és Nyelvtudomány* 22–23. 149–159.
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 75–135.
- D. Máta, Mária 1990–1991: Die Stelle der Adverbien im Wortklassensystem. *Acta Linguistica Hungarica* 40. 401–427.
- Mikola, Tibor 1988: Geschichte der samojedischen Sprachen. In: Denis Sinor (szerk.): *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*. Leiden e. a. 219–263

-
- Mikola, Tibor 1995: *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen = Studia Uralo-Altaica* 36. Szeged.
- Pete István 2000: Szófajaink rendszere és hierarchiája. *Magyar Nyelv* 96/3. 257–272.
- Ravila, Paavo 1957: Die Wortklassen, mit besonderer Berücksichtigung der uralischen Sprachen. *JSFOu* 59.3
- Salminen, Tapani 1993: Word Classes in Nenets. *Festschrift für Raija Bartens = MSFOu* 215. Helsinki. 257–264.
- Tereščenko, N. M. 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*. Leningrad. Nauka.
- Tereščenko, N. M. 1979: *Nganasanskij jazyk*. Leningrad, Nauka.

ÜBER DIE ADVERBIEN IN DEN NORDSAMOJEDISCHEN SPRACHEN

BEÁTA BOGLÁRKA WAGNER-NAGY

Die Verfasserin beschreibt die Herkunft und den morphologischen Aufbau der Adverbien in den nordsamojedischen Sprachen.

Die Adverbien lassen sich nach ihrer Herkunft in drei Gruppen einordnen. Einige Adverbien haben eine pronominale Herkunft, wie z. B. nenz. *тамбур* 'soviel', andere Adverbien kann man auf Postpositionen zurückführen, wie z. B. ngan. *bəntunu* 'oben'. Die sprachgeschichtlich neueren Adverbien bilden sich mit Hilfe eines Kasussuffixes aus einem Substantiv (Z. B. PS *jer 'Mitte': ngan. *derni* 'in der Mitte', enz. *jodene* 'in der Mitte').

Betrachtet man den morphologischen Aufbau der Adverbien, so können sie primär suffigiert (z. B. ngan. *litü* 'spät') oder zusammengesetzt sein. Die primär suffigierten Adverbien teilt die Verfasserin in die folgenden beiden Untergruppen ein:

1. Adverbien mit ursprünglichen, kürzeren Kasussuffixen: ng. *tamnu* 'dort', nenz. *tukona* 'dort', enz. *tonin* 'doert' usw.
2. Adverbien mit verschiedenen Suffixen:
 - mit SgGen nenz. *sira* 'im Winter'
 - mit SgLat (nur in Nganasanischen): *hüətə* 'immer';
 - mit SgLok: ngan. *huoni* 'danach', nenz. *теняна* 'gestern'
 - mit SgProl: nenz. *ториковна* 'selten', ngan. *эрəkэрэтəни* 'schön'
 - mit PILok (nur in Nenzischen): *ялаха"на* 'täglich'

Die zusammengesetzten Adverbien kommen am seltensten vor. Die Verfasserin ordnet dieser Gruppe die eigentlich zusammengesetzten Adverbien (ngan. *əmədalj* 'heute', enz. *siranoju* 'im Winter') und die Substantive mit Postposition (ngan. *sürüda* 'im Winter') zu.

Die abwechselungsreiche Bildung weist darauf hin, dass die Entwicklung der Adverbien in der jeweiligen Sprache stattgefunden hat, und nicht in der proto-nordsamojedischen Sprache.